

УДК 342.241

DOI 10.32755/sjlaw.2024.01.

Олійник В. С.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного права юридичного факультету,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-5546-9613;

Рибкало М. М.,

кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного права юридичного факультету,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-7814-9476

ЗАХИСТ ДЕЯКИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЕПОХУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В УКРАЇНІ

У статті визначено поняття цифровізації, переваги та деякі ризики цифровізації, що виникають у сфері захисту прав людини. Проаналізовано систему чинного законодавства України, що покликано захищати права людини в процесі розвитку цифрових технологій.

Цифровізація має як багато переваг, так і становить великі загрози базовим цінностям у галузі прав людини. Чинне законодавство України щодо захисту прав людини в умовах цифровізації є недосконалим і потребує доопрацювання.

Ключові слова: цифровізація, права людини, конфіденційність, анонімність, цифрові права, цифровий розрив, електронні гроші.

Постановка проблеми. Людство нині живе на зламі епох. Саме зараз ми спостерігаємо зародження нової суспільно-економічної формації, яка, ймовірно, вже замінює собою капіталізм.

Низка вчених називають цифровізацію цифровою революцією, котра, як і будь-яка революція, матиме глибокі наслідки для людства, змінюючи відносини між громадянами та державою, а також призведе до перетворення структури суспільства. Вона несе як позитивні моменти, будучи потужним інструментом для прогресу людства, і робить великий внесок у діяльність із захисту прав людини, так і дуже серйозні ризики для людської гідності, недоторканності приватного життя, а також для

здійснення прав людини в цілому, якщо вони застосовуються без ефективних гарантій.

Від того, як швидко держава на законодавчому рівні забезпечить ефективні гарантії дотримання прав людини в умовах цифровізації, залежить безпека фундаментальних цінностей суспільства. На сьогодні питання дотримання прав людини в умовах цифровізації є малодослідженим.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі дослідження прав людини в умовах цифровізації приділяли увагу низка вітчизняних та зарубіжних учених, а саме: О. В. Петришин, О. С. Гиляка, Р. Guy, В. Scott, Н. Esselink, L. Hernández, Y. Benkler, R. Faris, Н. Roberts, F. Galindo, J. Garcia-Marco, J. Riordan та ін. Проблема захисту прав людини в умовах цифровізації нині потребує додаткового, більш глибокого дослідження.

Метою статті є визначення поняття цифровізації, переваг та ризиків цифровізації у сфері прав людини, аналіз чинного законодавства України щодо дотримання прав людини та пропозиції з його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Нерідко в літературі, що присвячена темі цифровізації, використовують три англійські терміни: digitization, digitalization, digital transformation. Ці терміни мають різні значення.

Дослідники Брукінгського інституту (США) визначають цифровізацію так: «Digitalization – це процес використання цифрових технологій та інформації для трансформації бізнес-операцій». Таке тлумачення терміну визначається з позиції бізнес-операцій у компаніях [1, с. 69].

Професори університету Північної Кароліни (США) дають визначення терміну «digitalization», базуючись на соціальному житті, тобто, наприклад, визначають, як змінилася взаємодія людей (перехід від звичайної пошти до електронної, від телефонних дзвінків та живого спілкування до соціальних мереж) [2].

Цифровізація (з англ. digitalization) – це впровадження цифрових технологій в усі сфери життя: від взаємодії між людьми до промислових виробництв, від предметів побуту до дитячих іграшок, одягу тощо. Це перехід біологічних та фізичних систем у кібербіологічні та кіберфізичні (об'єднання фізичних

та обчислювальних компонентів). Перехід діяльності з реально-го світу у світ віртуальний (онлайн) [3].

Енциклопедія інформаційних наук і технологій дає таке визначення поняття цифровізації: «Цифровізація – це інтеграція цифрових технологій у повсякденне життя суспільства шляхом оцифрування всього, що можна оцифрувати. Цифровізація означає комп'ютеризацію систем і робочих місць для більшої легкості та доступності» [4].

Кабінетом Міністрів України було ухвалено розпорядження від 17 січня 2018 р. № 67-р «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки». Також затверджено план заходів щодо її реалізації, в якому було схвалено Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки (далі – Концепція). Основна мета цифровізації, згідно з цією Концепцією, полягає в досягненні цифрової трансформації існуючих та створенні нових галузей економіки, а також трансформації сфер життєдіяльності в нові, більш ефективні та сучасні. У Концепції йдеться, що основними цілями цифрового розвитку є: прискорення економічного зростання та залучення інвестицій; трансформація секторів економіки в конкурентоспроможні та ефективні; технологічна й цифрова модернізація промисловості та створення високотехнологічних виробництв; доступність для громадян переваг і можливостей цифрового світу; реалізація людського ресурсу, розвиток цифрових індустрій та цифрового підприємництва [5].

У вищезгаданій Концепції зазначено, що «цифровізація» – це насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами й налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливорює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір [5].

З цією метою у вересні 2019 року було створено Міністерство цифрової трансформації України.

Виходячи з вищенаведеного, можемо розкрити поняття цифровізації в широкому розумінні. Цифровізація – це процес створення всеохопного кіберфізичного простору шляхом тоталізації

льного оцифрування з метою підвищення ефективності, результативності, якості та зниження вартості економічної, громадської і особистої діяльності.

Цифровізація людства призвела до появи нових, як їх називають, цифрових прав. Згідно з визначенням «Словника тактичної реальності» Конрада Беккера «Цифрові права людини – це поширення та застосування універсальних прав людини до потреб суспільства, заснованого на інформації. Базисні цифрові права людини включають право доступу до електронної мережі, право вільно спілкуватися та висловлювати думку в мережі і право на недоторканність приватної сфери» [6].

Однак, як зазначають О. В. Петришин та О. С. Гиляка, така категорія прав, як «цифрові права» до теперішнього часу не отримала загального визнання ні в праві, ні в доктрині, в тому числі з огляду на вітчизняний правовий та правозастосовний досвід [7, с. 23].

Найважливішими цифровими правами громадянина вважаються право на конфіденційність, анонімність, знеособлення вже оцифрованої персональної інформації. Дуже серйозним порушенням прав людини в умовах цифровізації є витік персональних даних. Таке порушення обумовлене технологією обробки даних, що сприяє створенню цифрового середовища, в якому як держави, так і комерційні підприємства отримують більш широкі можливості відслідковувати, аналізувати, прогнозувати й навіть безпрецедентно маніпулювати поведінкою людей. Ці технологічні розробки становлять дуже серйозні ризики для людської автономії та приватного життя, а також для здійснення прав людини в цілому, якщо вони застосовуються без ефективних гарантій.

Формування баз даних про громадян дозволяє здійснювати незаконний контроль за ними, дає простір шахрайським діям, що обумовлені невмінням зберігати конфіденційну інформацію. Законодавство не передбачає можливості керувати своєю згодою на використання персональних даних та відкликати згоду, що була надана роботодавцю, банку чи іншому оператору. Ще однією важливою проблемою є тиск, який здійснюється державами та ін-

шими суб'єктами на приватні підприємства, щоб вони розкривали дані користувачів або фактично самі контролювали вебконтент.

На сьогодні в Україні діють такі нормативно-правові акти, що покликані забезпечити захист прав людини в цифровій сфері: закони України «Про інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», «Про захист персональних даних», «Про доступ до публічної інформації», «Про електронні документи та електронний документообіг» та низка інших. Чинне законодавство України щодо захисту персональних даних є недосконалим. Наприклад, у ч. 2 ст. 14 Закону України «Про захист персональних даних» зазначено, що поширення персональних даних без згоди суб'єкта персональних даних або уповноваженої ним особи дозволяється у випадках, визначених законом, і лише (якщо це необхідно) в інтересах національної безпеки, економічного добробуту, прав людини та для проведення Всеукраїнського перепису населення [8], що є, на думку авторів статті, доволі обтічним формулюванням і потребує додаткових роз'яснень.

Або у ч. 2 ст. 7 Закону України «Про доступ до публічної інформації» йдеться, що розпорядники інформації, визначені частиною 1 статті 13 цього Закону, які володіють конфіденційною інформацією, можуть поширювати її лише за згодою осіб, які обмежили доступ до інформації, а за відсутності такої згоди – лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [9], що також потребує додаткового уточнення правотворця.

Однією з проблем, пов'язаних з порушенням прав людини, є так званий «цифровий розрив», що фактично означає розрив у розвитку цифрових технологій між різними країнами світу та між людьми, які мають цифрові пристрої і володіють необхідними знаннями й навичками користування ними, і, відповідно, навпаки, тобто нерівний доступ до технологій і поглиблення технологічного розриву між країнами та всередині країн. Навіть коли технологія стає більш доступною, а доступ до інтернету здається все більш поширеним, залишається цифровий розрив. Багаті й освічені країни та люди, як і раніше, з більшою ймовірністю, ніж інші, мають добрий доступ до цифрових ресурсів.

У розвинутих країнах частка домогосподарств, підключених до інтернету, вдвічі більше, ніж у тих країнах, що розвиваються. Якщо в розвинутих країнах на 100 осіб припадає 31 фіксоване підключення до інтернету, то в тих, що розвиваються, – 9, а в найменш розвинутих – лише одне. Тільки 15 % домогосподарств з найменш розвинутих країн мають доступ до інтернету з дому, у цих країнах доступ до інтернету можливий лише на роботі або в громадських місцях [10].

Цифровий розрив має особливо далекосяжні наслідки, коли йдеться про освіту. Неадекватний доступ до технологій може завадити дітям з малозабезпечених шкільних округів оволодіти технічними навичками, що в сучасній економіці мають вирішальне значення для успіху.

Цифровізація об'єктивно породжує зникнення багатьох робочих місць та провокує потенційне масове «технологічне» безробіття серед висококваліфікованого населення. «Технологічне», тобто обумовлене новими технологіями, безробіття виникає неминуче, оскільки швидкість імплементації цифрових технологій у бізнес-процеси суттєво перевищує швидкість професійної перекваліфікації громадян. Цифровий компонент потенційно є в будь-якій професії, однак не всі громадяни можуть його сприймати і вбудовувати у свою поточну діяльність. З'являються і стають надзвичайно затребуваними спеціальності й робочі місця, що потребують компетенції виключно в цифровому полі.

Цифровізація охоплює і фінансову сферу, в якій не можна залишити без уваги питання електронних грошей. Введення системи електронних грошей має багато переваг: мобільність, автоматика грошових операцій, відсутність людського фактору, відсутність витрат на виготовлення, зручність у використанні.

Однак нині вже практично всі власники цифрових карт з легкістю підписуються на послугу банків про інформування щодо руху коштів на рахунок, а у випадку виникнення питань вони можуть швидко уточнювати цю інформацію в контакт-центрі банку. Таким чином, банк стає власником цінних відомостей про поведінку клієнта, і чим більшим є банк, тим більша в нього база даних. Проблеми з кібербезпекою збільшуються із загрозливою швидкістю. Центральні банки попереджають,

що безготівкове майбутнє зробить людей та установи вразливими до хакерських атак, а також мережевих збоїв. Поступова поетапна відмова від готівкових грошей у багатьох країнах становить серйозну загрозу для фінансової системи, оскільки, якщо занадто сильно покладатися на системи цифрових платежів, то можна виявитися вразливим до катастрофічних збоїв у випадку кібератак чи відключення електрики. Серйозний операційний інцидент, такий як збій в інформаційних технологіях чи внаслідок кібератак, може погіршити процеси, що підтримують банківські послуги, і, відповідно, поставити під загрозу фінансову стабільність.

Як зазначає П. Гай, у сучасному суспільстві практично неможливо існувати та функціонувати без банківського рахунку чи кредитної карти: «У безготівковому суспільстві ви повністю фінансово знехтувані – кинуті напризволяще, як неграмадянин без особистості. Як і з більшою частиною різновидів свободи, ви розумієте, що втратили, лише коли її у вас відбирають» [11]. Як справедливо вважає Б. Скотт, люди, що не мають банківських рахунків, виявляться ще більш маргіналізованими, такими, що позбавлені громадянських прав через відсутність інфраструктури готівки, що раніше підтримувала їх [12]. Такої самої думки дотримується і В'ячеслав Черкашин. За його словами, готівка володіє двома найважливішими якостями, що затребувані завжди, а саме: стійкість при відключенні електропостачання чи під час кібератак; це найдемократичніший (вільний від контролю держави і корпорацій) спосіб оплати. Крім того, він вважає, що після відмови від готівки кілька мільйонів українців, насамперед люди похилого віку та жителі сільської місцевості, будуть повністю виключені з економічного життя. Після ковідної пандемії у США низка округів та міст заборонили безготівкові магазини (San Francisco, Philadelphia, New Jersey) [13].

Є також погано зрозумілі психологічні наслідки оплати карткою чи мобільним телефоном, що може стимулювати витрати. Безготівкове суспільство також має серйозні наслідки у сфері захисту персональних даних. Додамо, що в сучасну епоху воєнних конфліктів, екологічних та природних катастроф саме фізичні гроші стають більш надійними, ніж електронні. У доповіді Global

Cash Report йдеться, що найчастіше згадуваною перешкодою в прийнятті безконтактних платежів, на думку 50 % респондентів, є шахрайство та недоліки в забезпеченні конфіденційності.

Люди довіряють грошам, які вільні у використанні й легко-доступні для споживачів, є конфіденційними засобами платежу, їх не можна зламати, вони не вичерпують потужність джерел живлення – ці унікальні якості, як і раніше, мають важливе значення для людей, що живуть на всіх континентах [14].

По суті ми стикаємося з ілюзією, що полягає в очікуванні неминучої зміни традиційного суспільно-політичного устрою в результаті цифровізації комунікаційних процесів, але ці очікування нічим не підкріплені, крім оптимістичних заяв та декларацій політиків і громадських активістів. Нова технологія – це завжди можливість, але далеко не гарантія змін, які очікуються, що неодноразово демонструвала нам історія еволюції держав протягом багатьох століть [15, с. 282–283].

Висновки. Отже, проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки:

1. Цифровізація – це процес створення всеохопного кіберфізичного простору шляхом тотального оцифрування з метою підвищення ефективності, результативності, якості і зниження вартості економічної, громадської та особистої діяльності.

2. Цифровізація має безсумнівні переваги – насамперед спрощення і покращення рівня послуг населенню в будь-якій сфері: державного управління, обслуговування, охорони здоров'я, освіти, фінансовій та інших. Також у зв'язку зі створенням кіберфізичного простору цифровізація виводить людство на абсолютно новий етап розвитку.

3. Водночас цифровізація несе із собою нові виклики людству та пов'язані з нею ризики. Сама по собі постановка питання про залежність правового статусу людини від доступу до мережі Інтернет та рівня обізнаності в галузі цифрових технологій вже є серйозним, визнаним в усьому світі, фундаментальним викликом правам людини та громадянина. На сьогодні проблема порушення прав людини в умовах цифровізації є маловивченою. Насамперед це ризик витоку персональних даних.

4. Наступною є проблема порушення права людини на працю через те, що людина має недостатній рівень знань і підготовки в галузі ІТ-технологій та/або не має необхідних пристроїв, що забезпечують доступ до інтернету, – так звана проблема «цифрового розриву». Водночас у зв'язку з прискоренням процесу цифровізації існує ризик повного зникнення деяких професій.

5. Через прискорений процес цифровізації у світі та в Україні останнім часом активно просувається ідея відмови від готівкових грошей та повсюдне введення грошей електронних, обіг яких також має не лише безсумнівні переваги, а й викликає маловивчені небезпечні проблеми з порушенням прав людини, з урахуванням того, що у світі прискореними темпами створюється нормативна база для введення електронних грошей, але абсолютно не проводиться ніяких дій для ухвалення нормативних актів, норми яких захищали б права населення від пов'язаних з їх введенням ризиків.

6. Чинне законодавство України щодо захисту цифрових прав людини є недосконалим. В Україні найближчим часом необхідно ухвалити новий окремий закон або низку законів, у яких були б закріплені раніше невідомі правотворцю такі поняття, як адаптація різних галузей законодавства в цифрову епоху, «право на забуття», захист прав користувачів електронних грошей та деякі інші.

Список використаних джерел

1. Gobble MaryAnne M. Digital strategy and digital transformation. *Research-Technology Management*. 2018. Vol. 61, Issue 5, pp. 66–71. URL: <https://doi.org/10.1080/08956308.2018.1495969> (дата звернення: 23.12.2023).
2. Ignier Anna. Digitization, Digitalization, digital transformation: The differences. URL: <https://www.the-future-of-commerce.com/2020/05/18/difference-between-digitization-digitalization-and-digital-transformation/> (дата звернення: 23.12.2023).
3. Адаменко Марина. Цифровізація. Термінологія. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=5614> (дата звернення: 23.12.2023).
4. Український інститут майбутнього: вебсайт. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> (дата звернення: 23.12.2023).

5. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: постанова Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 23.12.2023).

6. Керування цифровими правами. *Вікіпедія – вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B5%D1%80%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BC%D0%B8_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%BC%D0%B8 (дата звернення: 24.12.2023).

7. Петришин О. В., Гиляка О. С. Права людини у цифрову епоху: виклики, загрози та перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28. № 1. С. 7–35.

8. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. Дата оновлення: 27.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 25.12.2023).

9. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 25.12.2023).

10. Brahima Sanou. ICT Facts and Figures 2017. URL: <https://www.itu.int/en/ITU/Statistics/documents/facts/ICTFactsFigures2017.pdf> (дата звернення: 26.12.2023).

11. Guy P. Harrison. A cashless society would destroy our privacy and freedom. *South China Morning Post*. 2017, Oct. 5. URL: <https://www.scmp.com/business/banking-finance/article/2114086/cashless-society-would-destroy-our-privacy-and-freedom>. (дата звернення: 26.12.2023).

12. Scott Brett. The cashless society is a con and big finance is behind it. *The Guardian*. 2018, July 19. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/jul/19/cashless-society-con-big-finance-banks-closing-atms>. (дата звернення: 27.12.2023).

13. В'ячеслав Черкашин. Україна не зможе без готівкових грошей. Як перехід на повну безготівку вдарить по економіці та населенню. URL: <https://focus.ua > opinions > 575667> (дата звернення: 27.12.2023).

14. Hernández Lola, Esselink Henk, The use of cash by households in the euro area. *SSRN electronic journal*. 2018. URL: researchgate.net/publication/323125579_The_Use_of_Cash_by_Households_in_the_Euro_Area (дата звернення: 27.12.2023).

15. Benkler Yochai, Faris Robert, Roberts Hal. Network Propaganda: Manipulation, Disinformation, and Radicalization in American Politics. Oxford: Oxford University Press. 2018. 473 p. URL: <https://library.oapen.org/viewer/web/viewer.html?file=/bitstream/handle/20.500.12657/28351/9780190923624.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 27.12.2023).

Oliinyk V.,

PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Theory and History of State and Law,
Constitutional Law of the Law Faculty,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5546-9613;

Rebkalo M.,

PhD in Public Administration, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Theory
and History of State and Law,
Constitutional Law of the Law Faculty,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7814-9476

PROTECTION OF SOME HUMAN RIGHTS IN THE AGE OF DIGITALIZATION: PROBLEMS AND PROSPECTS IN UKRAINE

Digitization is the process of creating an all-encompassing cyber-physical space through total digitization with the aim of increasing efficiency, effectiveness, quality and reducing the cost of economic, social and personal activities.

Digitization has both many advantages and great threats to basic values in the field of human rights.

The most important digital rights of a citizen are currently considered to be the right to confidentiality, anonymity, and depersonalization of already digitized personal information. A very serious violation of human rights in the conditions of digitalization is the leakage of personal data.

One of the problems associated with the violation of human rights is the so-called "digital divide", that is, unequal access to technology and the deepening of the technological gap between countries and within countries.

In the financial sphere, the issue of electronic money cannot be ignored. The introduction of the electronic money system has many advantages: mobility; automation of monetary transactions; lack of human factor; absence of production costs; ease of use.

However, the gradual phasing out of cash in many countries poses a serious threat to the financial system, as too much reliance on digital payment systems can

leave you vulnerable to catastrophic failures in the event of cyber-attacks or power outages. Cash has two of the most important qualities that are always in demand, namely: stability in the event of a power outage or during cyber-attacks; this is the most democratic (free from state and corporate control) payment method.

The current legislation in Ukraine regarding the protection of human rights in the context of digitalization is imperfect and needs to be revised.

Key words: digitalization, human rights, privacy, anonymity, digital rights, digital divide, electronic money.

References

1. Gobble, M. A. M. (2018), "Digital strategy and digital transformation", *Research-Technology Management*, Vol. 61, No. 5, pp. 66–71, available at: <https://doi.org/10.1080/08956308.2018.1495969> (accessed 23 December 2023).

2. Irniger, A. (2017), "Digitization, Digitalization, digital transformation: The differences". Difference between Digitization, Digitalization and Digital Transformation", available at: <https://www.the-future-of-commerce.com/2020/05/18/difference-between-digitization-digitalization-and-digital-transformation/> (accessed 23 December 2023).

3. Adamenko, M. (2022), "Digitization. Terminology", available at: <https://oth.nlu.org.ua/?p=5614> (accessed 23 December 2023).

4. Ukrainian institute of the Future (2018), available at: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> (accessed 23 December 2023).

5. Ukraine (2018), *On the approval of the Concept of the development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020 and the approval of the plan of measures for its implementation: Order, Ukraine's Cabinet of Ministers*, Kyiv.

6. Digital rights management (2023), From Wikipedia, the free encyclopedia available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B5%D1%80%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BC%D0%B8_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%BC%D0%B8 (accessed 24 December 2023).

7. Petryshyn, O. V. and Hyliaka, O. S. (2021), "Human rights in the digital age: Challenges, threats and prospects", *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, No. 28 (1), pp. 17–35.

8. Ukraine (2010), *On Protection of Personal Data* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

9. Ukraine (2011), *On Access to Public Information* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

10. Sanou, B. (2017), "ICT Facts and Figures 2017", available at: <https://www.itu.int/en/ITUDE/Statistics/documents/facts/ICTFactsFigures2017.pdf> (accessed 26 December 2023).

11. Guy, P. H. (2017), "A cashless society would destroy our privacy and freedom", *South China Morning Post*, available at: <https://www.scmp.com/business/banking-finance/article/2114086/cashless-society-would-destroy-our-privacy-and-freedom> (accessed 26 December 2023).

12. Scott, B. (2018), "The cashless society is a con and big finance is behind it", *The Guardian*, available at: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/jul/19/cashless-society-con-big-finance-banks-closing-atms> (accessed 27 December 2023).

13. Cherkashyn, V. (2023), "Ukraine will not be able to do without cash. How the transition to complete cashless business will hit the economy and the population", available at: <https://focus.ua > opinions > 575667> (accessed 27 December 2023).

14. Hernández, L. and Esselink, H. (2018), "The use of cash by households in the euro area", *SSRN electronic journal*, available at: researchgate.net/publication/323125579_The_Use_of_Cash_by_Households_in_the_Euro_Area (accessed 27 December 2023).

15. Benkler, Y., Faris, R. and Roberts, H. (2018), *Network Propaganda: Manipulation, Disinformation, and Radicalization in American Politics*, University Press, Oxford, available at: <https://library.oapen.org/viewer/web/viewer.html?file=/bitstream/handle/20.500.12657/28351/9780190923624.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (accessed 27 December 2023).